

ЕТИКА ТА ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 1:17:172.12

DOI 10.35423/2078-8142.2022.1.1.10

Н. В. Анацька,

кандидат філософських наук,

старший викладач кафедри філософії

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,

м. Київ, Україна

e-mail: anat_ska@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3958-4093>

Т. М. Свідло,

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,

м. Київ, Україна

e-mail: t.svidlo@meta.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4418-0109>

ОСНОВНІ ЦІННОСТІ ЕТИКО-ФІЛОСОФСЬКИХ ЗАСАД КРИТИЧНОГО РАЦІОНАЛІЗМУ

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою сучасних реалій творити нові цінності, які є засобом самовираження людини, та створювати запиту соціально-етичної практики саме через розуміння етико-філософських аспектів критичного раціоналізму. У цьому контексті етичне виховання формує життєво-ціннісні орієнтації особистості, що є досить важливим аспектом сучасних реалій. У статті розкрито питання творчого підходу до основних етичних цінностей, які потрібно включити у процес пізнання, в якому належить досягнути єдності знання про суще і належне як однієї зі змістовних характеристик сучасної етики. Водночас, емпірична методологія критичного раціоналізму дає мож-

ливість з урахуванням нової фалібілістичної логіки процесу пізнання визначити раціоналістичну співвіднесеність суцього і належного. Показано, що сучасні філософсько-методологічні системи призначені для формування в етиці ціннісно-зорієнтованого знання, яке насамперед має набутися статус раціонально-обґрунтованого, щоб нести у собі не абстрактні морально-імперативні нормативи, а цілісно-змістовні аксіологічні елементи наукової теорії. Доцільність її постійно зростає, тому що здійснює на засадах критичного раціоналізму методологічний та раціональний підхід до розв'язання етичних питань, які можуть бути досліджені і пояснені не догматично, а планомірно і раціонально. Водночас уточнено, що критичний раціоналізм як науковий підхід і спосіб філософського мислення має головним своїм завданням на нових емпіричних засадах (порівняно з кантівським трактуванням його місця в гносеології) формувати нову методологію етики як науки, що трансформується в етичну наукову теорію.

Ключові слова: етика, основні цінності, критичний раціоналізм, суще і належне, морально-ціннісні орієнтації, цілепокладання, людина, суспільство.

Сьогодення українських реалій характеризується кризою етичної культури, яка зумовлена низьким рівнем етичної освіти й етичної свідомості особистості. Одним з інструментів покращення такої ситуації є процес етизації усіх сфер життя. Сучасні філософсько-методологічні системи призначені для формування в етиці ціннісно-зорієнтованого знання, яке перш за все має набутися статус раціонально-обґрунтованого, щоб нести в собі не абстрактні морально-імперативні нормативи, а цілісно-змістовні аксіологічні, екологічні, гносеологічні, онтологічні та інші аспекти, щоб формувати нову методологію етики як науки.

Ускладнення переходу етичної системи на науково-раціональний рівень полягає в тому, що здійснити його практично неможливо ні на підставі класичного раціоналізму, ні на нормативізмі аксіологічної аксіоматики. Відтак, щоб етика формулювала нові параметри науковості, що дають раціональне та змістовне знання, потрібно звернутись до емпірико-змістовного досвіду кри-

тичного раціоналізму, наукові характеристики якого пов'язані з традиційним Кантівським критичним трактуванням.

Актуальність цієї теми полягає у використанні теоретичних аспектів філософсько-етичних установок критичного раціоналізму, які пов'язані з необхідністю надати морально-ціннісним орієнтаціям характеристик достовірного знання, що означає досягнення єдності з реальними знаннями життєдіяльності людини та суспільства. Відтак, у теоретичній площині є необхідним використання етичних рекомендацій: «основні цінності» належало б включити в процес пізнання, в якому було б досягнуто єдність знання про суще і належне» [2, с. 93]. Тим більше в пізнання, яке є активністю людського розуму і здатне отримувати науково вивірені етичні та інші знання, варто включити норми морального належного, які потрібні сучасному суспільству, де відбуваються якісні зміни глобального характеру [1].

Розгляд досліджень і публікацій з етико-філософських засад критичного раціоналізму розкрито в працях його засновника К. Поппера, а також у працях К. Апеля, В. Бартла, І. Лакатоса, О. Лафонтена, Т. Майера, Х. Ортега-і-Гассета, А. Ганса, В. Франкла та ін. Теорія критичного раціоналізму сформульована і у працях українських філософів В. Андрущенко, Г. Виноградова, В. Гура, В. Горського, А. Єрмоленка, С. Кримського, В. Ляха, В. Малахова та ін. У своїх працях науковці-дослідники доходять змістовних висновків та втілюють їх у практичну діяльність, хоча це питання з точки зору філософії освіти продовжує бути предметом наукових досліджень.

Мета статті полягає у необхідності здолати філософську і методологічну неспроможність теоретичних положень гуманістичної етики, які на практиці осмислювалися та реалізовувалися прагматично, тобто з точки зору їх практичної доцільності. Потрібно, використовуючи філософський раціоналізм, подолати науковим методом не співвіднесені до єдиного цілого нормативно-деонтологічні та гносеологічно-каузальні елементи етичної концепції критичного раціоналізму та аргументувати його зростання.

Ретроспективний погляд на зміни в системі етико-філософських аспектів критичного раціоналізму надає надзвичайної значущості тлумачення філософії І. Канта. Підкреслимо, що в основі його концепції лежить ідея практичного розуму, здатного продукувати основні цінності, тобто він теоретично обґрунтував непідлеглість моральності зовнішнім чинникам. Крім теоретичного, І. Кант визнавав у людині і практичний розум, дослідженню якого присвячена «Критика практичного розуму». «Якщо вважати, що чистий розум може містити в собі практичну, себто достатню для визначення волі підставу, то [в такому разі] є [й] практичні закони; а якщо ні, то всі практичні засади будуть лише максимами. У патологічно афектованій волі розумної істоти може мати місце конфлікт максим з визнаваними нею самою практичними законами» [7]. У цьому сенсі практичний розум є розумною волею, спрямованою на оволодіння реальністю, тому філософ і поставив практичний розум вище за теоретичний. Знання має цінність тоді, коли воно служить основним цінностям, тобто благополуччю людини.

Концепція Х. Ортега-і-Гассета про раціовіталізм постала як новий погляд на проблему людини та сутності її буття. Саме питання про взаємодію людини, соціуму й природи, її роль у суспільних процесах становлять сутнісні характеристики його вчення про раціовіталізм як творчу активність свідомості людини, що має нерозривні зв'язки з природою і суспільством. Його думка про те, що «людська реальність це не лише те, що формує людину, але і те, що формується самою людиною по мірі її універсальних можливостей як вільно-творчої особистості» [3, с. 9], характеризує людину як зайняту діяльністю, що творчо сприймає світ і намагається зрозуміти його духовність. Свою концепцію Ортега-і-Гассет назвав раціовіталізмом, тому що це означає науково-раціональний підхід до соціальної дійсності, до співвідношення духовного й матеріального у взаємовідносинах людини, суспільства, природи. Розвиваючи думку щодо раціовіталізму, Ортега-і-Гассет зазначав, що в людині все має бути раціональним – мислення, поведінка, відношення з суспільством, з людьми, з природою тощо [1].

У диспуті з представниками Віденського гуртку і дослідженні різних етико-філософських концепцій, зокрема філософії І. Канта, концепції Х. Ортеги-і-Гассета про раціоналізм, етики відповідальності Г. Йонаса постала філософія засновника критичного раціоналізму – К. Поппера. У праці «Логіка і зростання наукового знання» він відзначає, що метою її створення було прагнення уникнути помилок «по-перше, наївного емпіризму, по-друге, спекулятивних міркувань у дусі німецької класичної ідеалістичної філософії та, по-третє, різних форм раціоналізму» [8, с. 24]. Саме тому К. Поппер прагнув створити свою філософію – критичний раціоналізм, де хотів максимально мінімізувати роль у ній філософських проблем, що не могло не призвести до виникнення багатьох нерозв'язаних питань. Саме тому К. Поппер спробував доповнити критичний раціоналізм «теорією трьох світів», тобто доповнити епістемологію онтологічними міркуваннями» [8, с. 25]. Тут йдеться про те, що критичний раціоналізм пов'язаний з тим, як наукові, соціальні питання можуть бути досліджені і пояснені не догматично, а методично і раціонально.

У цьому контексті перегляд основних засад з позицій критичного раціоналізму ціннісних проблем етики, які проявляються у тому, що за основу береться гносеологізація етики, тобто, коли моральна нормативність залежить від статусу та характеристик процесу пізнання людської емпірії. При цьому відзначимо, що критико-емпіричний рівень раціональності процесу пізнання залишається в межах розумово-категоріальних. Є очевидним, що на відміну від традиційного розгляду етики нормативно-суб'єктивних проблем як первинних, критичний раціоналізм тлумачить їх як вторинні, тобто похідні від гносеологічно-змістовних визначень етики як науки. Система критичного раціоналізму в етиці має не лише подолати крайнощі абстрактного раціоналізму та персоналістського ірраціоналізму, а й виробити таке науково обґрунтоване знання, в якому було б досягнуто взаємозв'язок між основними цінностями та людською емпірією. Саме тому критико-пізнавальні дилеми, тобто зміст знання про співвіднесеність у науковій теорії об'єктивно детермінованого явища та морально-ціннісної дії постають як

такі, що підлягають раціональному тлумаченню. Науковому рішенню підлягає питання щодо співвідношення сушого і належного в теоретичному сенсі, тому що з його допомогою пізнаються цілі та шляхи етичної діяльності. «Таким чином, критичний раціоналізм розвинув на своєму «емпіричному ґрунті» саме опосередкований характер взаємозв'язку гносеологічного та аксіологічного моментів теорій, етична науковість яких виникає через взаємнокритичне опосередкування суб'єктивних «кількісних оцінок», як безпосереднього знання, що адекватно розкривається в теоретичне пізнання» [2, с. 107]. Звідси методологічний емпіризм критичного раціоналізму закладає логіко-гносеологічні характеристики процесу пізнання, а отже, і специфіки морально-нормативних компонентів сукупного знання завдяки тому, що судження речових зв'язків мають характер дискурсивних гіпотез.

Позитивістські характеристики емпіричної методології призвели етику критичного раціоналізму до того, що її нормативні установки деталізують основні цінності, стають похідним елементом гносеологізму, їх конкретна вагомість залишається в утилітарно-прагматичних межах, а логіко-методологічні характеристики гносеологічних норм переносяться на морально-ціннісну нормативність. Відповідно, когнітивність як визначальна атрибутивність морально-ціннісної нормативності знання проглядається в тому, що істотна функція децизійістського судження як морально-змістовного має характер імперативно-нормативних настанов для управління соціальними стосунками. Така нормативність науково-теоретичного знання здобувається із ситуаційних дійсностей, що номологічно розкриваються метатеоретично продукованими зв'язками аналітико-гносеологічного процесу пізнання. «Когнітивна технологія трансформується в соціотехнологію на підставі логічної релевантності процесу фалібiлізації, що надає статусу раціональності і пізнання, і соціально-децизійістського знання. У той же час новий вид наукової теорії з її сукупним знанням, якому іманентний взаємозв'язок логіко-технологічної та соціотехнологічної нормативності набуває раціональності як фалібiлістичну, тобто гносео-критичну» [2, с. 113].

Науковість моральних вимог як нормативно-конкретних неможливо вивести логічно, тому що вони являють собою технологію логічно-пізнавального тлумачення соціально-практичного управління. Це засвідчує, що критичний раціоналізм, ґрунтуючись на емпіричній методології, вирішує наступні призначення: змінюється тлумачення науковості знання через трансформування науки до наукової теорії, отже, самої науковості – до метатеоретичної специфіки фалібілізму; таке пояснення як науково-теоретичне пізнання конкретної проблеми містить у собі елементи нормативно орієнтованих вимог і рішень, що виникають із самої технології пояснення як управління відносинами, тотожними ситуаційним зв'язкам. А сучасна наука повинна нести моральну відповідальність за збереження основних цінностей, а отже, і за людське життя та сприяти гуманізації світу. О. Гьофе наголошує: «Я висуваю наступну тезу проти вільної від цілепокладання науки: сутність науки визначається конкретною відповідальністю за нашу цивілізацію» [11, с. 92]. Цей імператив є базовим для етики тому, що життєво-ціннісні орієнтації сучасної людини полягають в тому, щоб схилитися перед життям, а завданням кожного є досягнення доброти, щоб проголосити початок віку гуманізму. «Ціннісні орієнтації – це внутрішній компонент свідомості та самосвідомості людини, як і цінність, вони відіграють дуже активну роль у визначенні спрямованості моральної діяльності особистості» [4, с. 103]. Спираючись на аналітико-детерміністичні підстави пізнання, метод критичного раціоналізму визначає моральну відповідальність за збереження основних цінностей і несе в собі суб'єктивно-гуманістичний ідеал формування науково-теоретичного знання щодо подолання обмежень, підпорядковуючи морально-змістовні цілі повинності засобами реалізації ситуаційних можливостей.

Методологічні досягнення критичного раціоналізму дають теоретичні настанови напрямів етичної думки зорієнтувати на поєднання аксіологічного і ґносеологічного моментів в сукупне достовірне знання про засоби віднайдення реалістичних шляхів перетворення дійсності на гуманістичних засадах. Зберігаючи смисложиттєві настанови через трансформування основних цінностей у

морально-нормативну змістовність вирішення конкретних соціальних проблем, конструктивний раціоналізм етики дає можливість віднайдення сукупного аксіолого-гносеологічного знання, що набуває форми конкретної наукової теорії реформування суспільної діяльності з усією складністю системи її детермінантних чинників – природних, соціальних, політичних, естетичних, моральних тощо. «Знання, про яке ми ведемо мову, має подвійний характер. Об'єктивно – це знання про фізичні причини; суб'єктивно – знання про людські цілі. Отже, етика майбутнього, приписи якої зараз край актуальні, не є темою футурології, однак вона потребує футурології – як науково розробленої далекої перспективи того, до чого можуть призвести наші сьогоднішні вчинки, – аби ми зустрічали майбутнє не наосліп» [5, с. 18], зауважує Г. Йонас.

Як бачимо, спираючись на аналітико-детерміністичні підстави пізнання методу критичного раціоналізму філософ-пропагандист Г. Йонас у своїх працях висловлює думки щодо «Етики майбутнього», яка повинна стати компонентом сучасної освіти. Його намагання проявляються в тому, щоб подолати відстань між суцим і належним і таким чином подолати в етиці антропоцентризм. А подолання антропоцентризму в етиці і внесення змін в її змістовні характеристики «роблять інтерес до збереження природи людини моральним інтересом» [6, с. 21]. Отже, завдання сучасної освіти полягає в тому, що сучасна освіта повинна замінити антропоцентризм на гуманізм. Виходячи з цього, на місце імперативів, що регулюють міжлюдські стосунки, поставити імператив збереження людського буття, тому що людство має жити в майбутньому, поєднати вимогу збереження людини з вимогою збереження буття, коли буття і збереження буття посідають центральне місце, тобто: «Не допустити загрози існуванню людини» [10, с. 79].

Співвідношення глобальних проблем людства і способів їх вирішення трансформуються у проблему гуманізації особистості і світу. Побудова гуманістичного майбутнього можлива лише за умови чіткого знання глобальних проблем і прогресу, що був би спрямований на основні цінності. Як зазначав Г. Йонас, «відбулося якісне підвищення ціннісного значення буття, визначивши гранич-

ну актуальність нашої відповідальності за нього» [11, с. 7]. Тому відповідальність за майбутнє, а відтак, питання гуманістичного прогресу, матиме місце лише тоді, коли одне з центральних місць займатиме становлення прогресу з огляду на етичні знання критичного раціоналізму.

Сучасне буття людини можна розглядати як граничну ситуацію – «жити або не жити», яка вказує на два боки буття, а отже, на аксіологічний підхід до її моральних засад. Цілепокладання опосередковується відношенням до життя як абсолютної цінності, а само осмислення людиною себе визначається цінністю життя, що має стати новим підходом у життєво-ціннісних орієнтаціях людини та новою сутнісною характеристикою сучасного етичного знання. Звідси і специфіка, і завдання методологічно-змістовних установок освіти полягають у тому, щоб трансформувати сили з деструктивних у творчі, а граничну ситуацію зі смертельно небезпечної перетворити на смислосповнену [1].

Перспективи подальших досліджень полягають в утвердженні чітких завдань щодо формування основних цінностей етико-філософських аспектів в умовах глобалізації, оскільки критичний раціоналізм стає універсальним методологічним принципом усіх наук, виробничої та культурно-етичної практики.

Як висновок зауважимо, що здійснений з позицій критичного раціоналізму етико-філософський аналіз на інтерсуб'єктивній основі гносеологізму та соціотехнологізму науково обґрунтовує проблему переходу від пізнання до рішення. Є очевидним, що звідси і специфіка, і завдання методологічно-змістовних установок критичного раціоналізму полягають у тому, щоб трансформувати сили з деструктивних у творчі, а граничну ситуацію зі смертельно небезпечної перетворити на смислосповнену. Життєво-ціннісні орієнтації існують у вигляді складної системної ієрархії, де кожна цінність займає свою певну нішу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анацька Н. В. *Екологічна освіта: знання і життєво-ціннісні орієнтації сучасної людини*: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. К., 2016. 220 с.
2. Гур В. И. *Этическая концепция германской социал-демократии* (историко-философский анализ: Бад-Годесберг, 1959 – Берлин, 1989). К. : Центр социальных исследований им. В. Старосольского, 1997. 256 с.
3. Гур С. Н. *Этико-эстетическая концепция Хосе Ортеги-и-Гассета: сущностные характеристики и социально-культурные функции* : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филос. наук. Київ, 1991. 16 с.
4. *Етика* / В. О. Лозовой, М. І. Панов, О. А. Стасевська та ін.; за ред. проф. В. О. Лозового. К. : Юрінком Інтер, 2002. 224 с.
5. *Етика майбутнього* / ред. Т. Майєра і С. Міллер; пер. з нім. К. : Основні цінності, 2003. 262 с.
6. Йонас Г. *Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації* / Йонас Г.; пер. з нім. А. Єрмоленка, В. Єрмоленка. К. : Лібра, 2001. 400 с.
7. Кант І. *Критика практичного розуму*. Київ, 1994. 124 с. URL: http://aps-m.org/wp-content/uploads/2017/03/Krytyka_chystoho_rozumu.pdf
8. Поппер К. *Логика и рост научного знания*. К. Поппер. *Избранные работы* / пер. с англ., сост., общ. ред. и вступ. статья В. Н. Садовского. М. : Прогресс, 1983. 604 с.
9. Поппер К. *Критический рационализм*. URL: philosophy-books.info/uchebnik/philosophy/popper.html
10. Lafontaine O. *Die Gessellschaft der Zukunft: Reformpolitik in einerveränd. Welt. – Aufl.* Hamburg : Goffmann u. Campe, 1988. 272 s.
11. *Zukunftsethik und Industriegesellschaft* / Hrsg. Meyer Th., Miller S. München : Schweitzer, 1986. 169 s.

REFERENCES

- Anatska, N. V. (2016). *Environmental education: knowledge and life and value orientations of modern human*. (Doctoral dissertation). [In Ukrainian].
- Gur, V. I. (1989). *Ethical concept of German social democracy* (historical and philosophical research: Bad Godesberg, 1959 – Berlin, 1989). K.: V. Starosolsky Centre for Social Research, 1997. [In Russian].

Gur, S. N. (1991). *The ethical and aesthetic concept of Jose Ortega-i-Gasset: Essential characteristics and socio-cultural functions*: Dissertation Abstracts. [In Russian].

Lozovoi, V. O., Panov, M. I. ... Stasevska, O. A. *Ethics: a textbook*. Lozovoho, V. O. (Ed.). K.: Yurinkom Inter. [In Ukrainian].

Ethics of the future: (2003). Mayer, T. and Miller, S. [Ed., Trans]. K.: Basic values. [In Ukrainian].

Jonas, G. & Jonas, G. (2001). *The principle of responsibility. In search of ethics for technological civilization*. Yermolenko, A. M. (Trans.). [In Ukrainian]. Kyiv: Libra, 2001. Retrieved from <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/jonas.htm> [In Ukrainian].

Kant, I. (1994). Criticism of practical reason. Retrieved from URL: http://aps-m.org/wp-content/uploads/2017/03/Krytyka_chystoho_rozumu.pdf [In Ukrainian].

Popper, K. (1983). The Logic of Scientific Discovery. In K. Popper selected works. Sadovsky, V. N. (Trans. & Ed.). M.: Progress. [In Russian].

Poper, K. & Lakatos, I. Critical rationalism. Retrieved from: philosophy-books.info/uchebnik/philosophy/popper.html. [In Russian].

Lafontaine, O. (1988). *Die Gessellschaft der Zukunft: Reformpolitik in einerveränd.* Hamburg: Goffmann u. Campe, 1988.

Zukunftsethik und Industriegesellschaft. (1986). Hrsg. Meyer Th., Miller, S. München: Schweitzer, 1986.

Natalia Anatska

Candidate of Philosophical Sciences (Ph.D.), Senior teacher, Philosophy Department of Sociology and Law Faculty, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»; Kyiv, Ukraine; e-mail: anatska@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3958-4093>

Tatyana Svidlo

Candidate of Philosophical Sciences (Ph.D.), Assistant professor, Department of Philosophy National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»; Kyiv, Ukraine; e-mail: t.svidlo@meta.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4418-0109>

The main values of ethical and philosophical principles of critical rationalism

Abstract

The urgency of the research is determined by the need for modern realities to create new values that are a means of human self-expression and to create demands for socio-ethical practice through understanding the ethical and philosophical aspects of critical rationalism. In this context, ethical education forms the life and value orientations of the individual, which is a very important aspect of modern realities. The article discloses the issue of the creative approach to the main ethical values that must be included in the process of cognition, within which one should achieve the unity of knowledge about what is and ought to be as one of the substantive characteristics of modern ethics. However, the empirical methodology of critical rationalism is built on the principle of critical scrutiny, which allows to determine the rationalist correlation of what is and ought to be, taking into account the new fallibilistic logic of the process of cognition. It is shown that modern philosophical and methodological systems are designed to form value-oriented knowledge in ethics, which must be rationally justified first to contain holistic and meaningful axiological elements of scientific theory instead of abstract moral and imperative norms. Its expediency is constantly growing because it carries out a methodological and rational approach on the basis of critical rationalism to solve ethical issues that can be studied and explained not only dogmatically, but also systematically and rationally. At the same time, the aim of critical rationalism as a scientific approach and way of philosophical thinking is to form a new methodology of ethics as science based on new empirical principles (compared to Kant's interpretation of its place in gnoseology) that transforms into ethical scientific theory.

Keywords: *ethics, main values, critical rationalism, is and ought issue, moral and value orientations, goal setting, man, society.*